

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN

HAYATI ve FELSEFESİ

ABDÜLBÂKİ GÖLPINARLI

17 Aralık 1273 pazar. O gün, güneş baktarken bir insan öldü. Gün kavuşurken bir dehâ söndü. Etraf kararırken insanlık, öz evlâtlarından birini kaybetti. Gecenin karanlığı basarken bir tefekkür âlemi, bir şiir dünyası, bir merhamet, bir ümit kâinatı, bir yaratıcılık, bir aşk kudreti, bir ebedilik, bir hararet kaynağı, gönüllere, hatıralara, nesillere ve insanlığa intikal etti; o gün, o anda Konya'da Mevlânâ, gözlerini fânî hayata yumdu.

Yeryüzünde, belki de hiçbir kimseye nasip olmayan bir cenaze töreniyle yurdun, bağrına bastığı Mevlânâ; şair Bedreddin Yahya'ya, üstünü başını yırttırarak «Derdinle ağlamıyan göz nerede, yasınla yırtılmıyan yaka hani? And olsun yüzüne, yeryüzünden toprağa, senden daha iyi birisi girmemiştir» rübaisini söyleten Mevlânâ; Kadı Seraceddin'e mezarına karşı, «Ecel dikeninin ayağına battığı gün keşke dünyanın eli, ölüm kılıcını başıma indirseydi de bugün dünyayı sensiz görmeseydim. Senin toprağının başındayım ha, toprak başıma» rübaisini inşad ettiren Mevlânâ; büyük şair Yunus Emre'ye,

**Mevlânâ Hüdavendigâr bize nazar kıldı
Anın görklü nazarı gönlümüz aynasıdır**

dedirten Mevlânâ, ve mezarındaki kitabeye; «Doğuların, Batıların sultanı, karanlıklarda parlıyan, karanlıkları aydınlatan Tanrının da parlak nuru, islâmın direği, halka, ululuk ve büyüklük ısı Tanrının yüce tapısına yol gösteren, delilleri yıkılıp mahvolduktan sonra yeni baştan din âlâmetlerini açıklıyan, eserleri yıpranıp kaybolduktan sonra yeniden yakıyn yollarını açan, aydınlatan, haliyle arş hazinelerinin anahtarı olan, sözleriyle yeryüzü definelerini meydana çıkaran, halkın gönül bahçelerini hakikat çiçekleriyle bezeyen, yücelik göz bebeğinin nuru, büyüklük ve güzellik ruhu, âşıkların göz bebeği, bütün dünyadaki âriflerin boyunlarını sevgi gerdanlıklarıyla süsleyen...» gibi sözlerin yazılmasına sebep olan Mevlânâ kimdi?

Hemen her büyüğe denmesi, o vakitler âdet olan ve efendimiz, ulumuz anlamına gelen mevlânâ sözünü, bir hâs ad haline getiren bu kudret, Celâleddin Muhammed, «bilginler padişahı - Sultân-ül-Ulema» lâkabıyla tanınan, Belhli Muhammed Bahâeddin Veled'in oğludur. Muhammed Bahâeddin Veled, Moğol akını yüzünden Belh'ten çıkmış, kona göçe nihayet 1228, yahut 1229 da Konya'ya gelmiş, az bir zaman içinde ta-

nınmış, Alâeddin Keykubad'ın lalası Emir Bedreddin Gevhertaş, ona, Konya'da bir medrese yaptırmıştı. Konya'da iki yıl yaşayan Bahaeddin Veled, 12 Ocak 1231 de ölmüştü.

Tahsilini Halepte ve Şamda yapan, babasının ölümünden sonra onun halifesi Tirmizli Seyyid Burhaneddin'e tâbi olan ve tasavvuf yolunda yürüyüp ilerliyen Mevlânâ'nın hayatını üç bölüme ayırmak mümkündür:

Şems'le buluşmasından itibaren başlayan ve onun şehit edilmesine kadar süren çöşkünkülük devresi, Şems'ten sonra Salâhaddin'le hemdem oluşuyla başlayan nisbî sükûn devresi, Salâhaddin'in ölümünden sonra Çelebi Hüsameddin'i hemdem edinmesiyle başlayan ve ölümüne kadar süren verim devresi.

Mevlânâ, Şems gelmeden önce ibadetle, yanındakileri irşatla meşgul ârif bir şeyh, olgun bir şair, halk tarafından sevilir bir müderristir. Babasına uyanlar, onun etrafında toplanmışlardır. Camide halka vâzeder, medresesinde ders okutur, talebe yetiştirir. İşte tam bu sırada 23 Ekim 1244 de Tebrizli Şemseddin, Konya'ya gelmiş ve evvelce, bir kere Şam'da karşılaştığı Mevlânâ ile buluşmuştur.

Bu buluşmadan sonra dersi, vaazı terkederek, yanındakileri dağıtan ve hiç biriyle meşgul olmayan Mevlânâ, bu manevî yıkımı, bu ruhî yapımı, bu yepyeni hayatı, bu garip değişmeyi şöyle anlatır:

«Gördün mü ne yaptı o eşsiz güzel, bir bahane buldu dün de bizi o sihirbazcasına hareketlerle aldatıverdi. Fakat kim oluyoruz biz ki aldanmalıyım? Elinde öyle bir zincir var ki zamanın bile boynunu bağlamış. Sâki, kadehi sun ki biz, geceden kalma mahmurlarız. O, kaşlarını bir çatı da bu arada akıl, fikir, kayboluverdi. Zaten bir dağın bile kemerine yapışsa koca dağı, bir saman çöpü gibi çekiverir. Saltanat atına binmiştir, kamçı da elinde... Elimde daima mushaf vardı, bugün aşkla çalgıyı aldım ele. Tesbihle meşgul olan ağızda bugün şiir var, rübai var, nağmeler var. Senin selin, nice ibadet yurtlarını sildi süpürdü, öyle bir sel o ki uçsuz bucaksız bir umman.»

Başka bir şiirinde de şöyle der:

«Bütün serhoşların canlarına and olsun ki serhoşum. Ey düzenci dost, tut elimi. Utarid gibi deftere düşkümdüm, ediplerin üst yanında oturdum. Fakat sâkinin bir levhe benziyen alnını görürnce serhoş oldum, kalemli kıldım. Namazımda kible, sevgilimin yüzü oldu, gayret göz yaşlarıyla aptest aldım... Kâbede de mâbudum sensin, kilise-

de de. Yücelerden de maksadım sensin, aşâğılardan da...»

Bir başka şiirinde de, aşkın der, beni serhoş etti. Ellerimi çıpmadayım. Serhoşum, kendimde değilim, ne yapacağımı ben de bilmiyorum. Koruktum, şimdi üzüm oldum, artık bir daha kendimi ekşitemem ya. Halk, bu, böyle olmaz, olmamalı da diyor. Ben de böyle değildim, fakat bu hale soktu, böyle etti beni işte. Dünya, hikâyemle doldu da can gibi bütün dünyadan gizledi beni. İki dünyanın da gözünden gizliydim ben, nasıl oldu da Tebrizli Şems, beni meydana çıkardı?

Herkesten önce ve salâhiyetle, babasının hal tercümesinden ve ruhî hallerinden bahseden oğlu Sultan Veled de bu değişmeyi, «İbtidâ-nâme» de şöyle anlatır: «Üstad şeyh, yeni bilgi beller bir hale geldi, her gün, huzurunda ders okuyordu. Sona erişmişti, işe yeni baştan başladı. Kendisine uyuluyordu, bu sefer o, Şems'e uydu. Yokluk bilgisinde olgundu, fakat Şems'in gösterdiği bilgi, yepyeni bir bilgiydi...» Üçüncü ve son mesnevisi olan «İntihâ-nâme» de de «Şemseddin'le buluşmadan önce canla başla gece gündüz ibadet etmedeydi. O seçkin padişah, yıllarca, aylarca daima zahitlik ve din ilmiyle meşguldü. Şemseddin, onu, sema'a davet etti. Gönülünde sema' yüzünden yüzlerce bağlar, bahçeler geliştirdi» demektedir.

Mevlânâ'ya bu kadar tesir eden Tebrizli Şemseddin hakkındaki bilgimiz, pek az. Eskiden âdet olduğu veçhile onun, çoğu tasavvufa ait olan sözlerini, konuşurken, yahut sonradan, hafızadan, yazmışlar ve bu suretle «Makaalât» adlı kitap meydana gelmiştir. Müsvedde halinde kalan, fakat sağlığında yazılan nüshaları, hattâ Sultan Veled'in el yazısı olduğunu sandığımız diğer bir nüshası, elimizde olan bu kitaptan anladığımıza göre Tebrizli Şemseddin, Ebû-Bekr Sele-bâf, yani sepetçilikle geçinen Ebû-Bekr adlı Tebrizli bir şeyhin dervişidir. Şems'in, «Fütüvvet» den, salâhiyetle bahsettiğine göre, zanaat ehli olan bu şeyh, ihtimal bir ahîddir. Gene «Makaalât» dan, Şems'in, bir müddet Erzurum'da, ilk mektep hocalığı yaptığını öğreniyoruz. Çok gezdiği için uçan şems anlamına gelen Şems-i Perende diye anılan Şemseddin, Halep ve Şam'da da bulunmuştur. Kuvvetli bir melâmet eri olan ve Kallenderîlikle de münasebeti bulunan Şems'i, şeyhi tatmin edememiş, kendisine bir şeyh, bir hemdem bulmak için Tebriz'den çıkıp diyar gezmeye başlamış ve nihayet Konya'ya gelip Mevlânâ ile buluşmuştur.

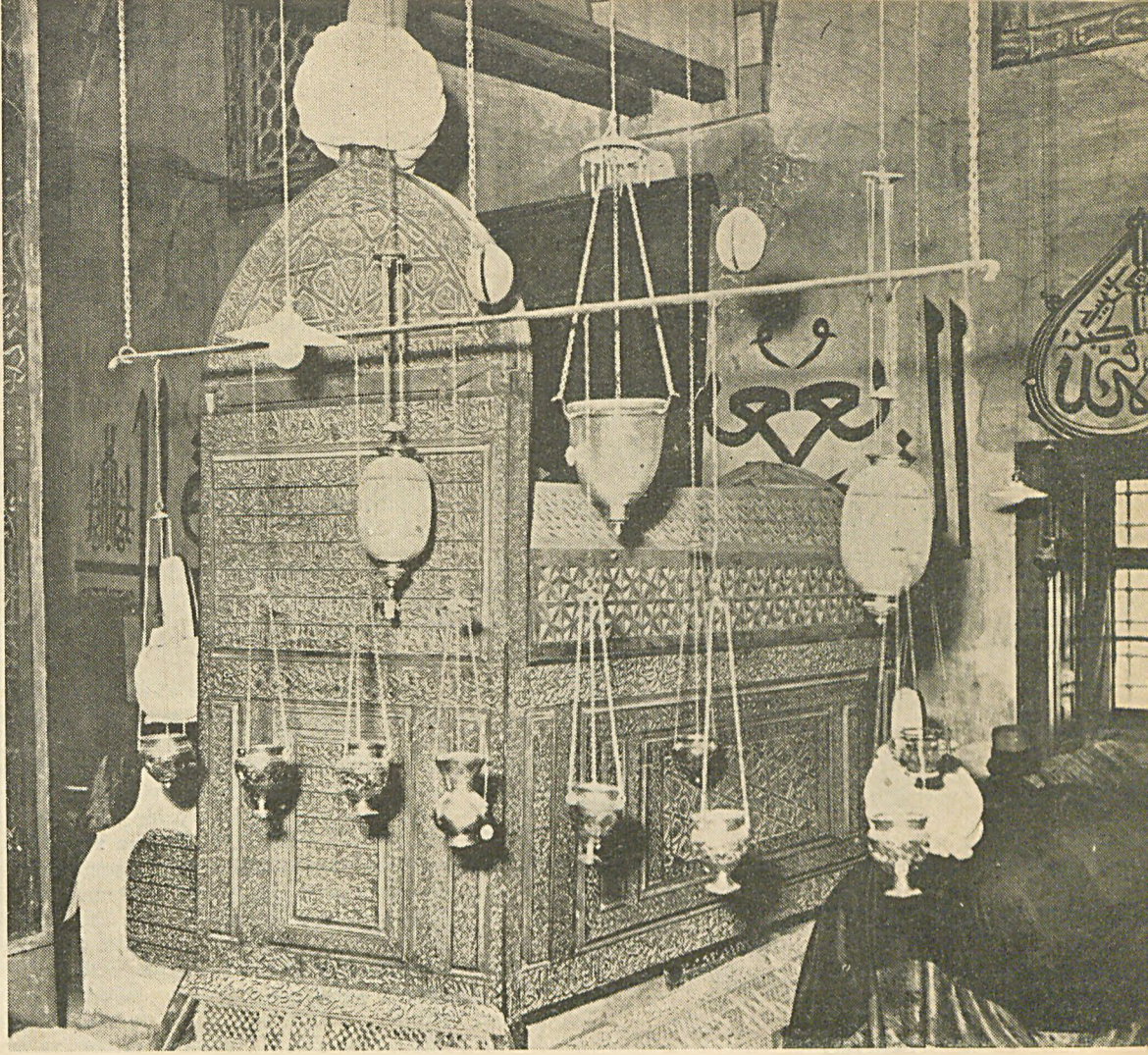
1210 da ölen ve ünlü müfessirlerden olan Fahreddin Râzî'den, birçok hususiyetlerini, Yunan felsefesiyle olan ilgisini

anarak bahsedene, 1237 de ölen Evhadeddin Kirmânî'yle Bağdat'ta görüşen, 1241 de Şam'da vefat eden meşhur sûfi İbn-i Arabî ile her halde uzun bir müddet arkadaşlık eden ve fikirleri yüzünden onu şiddetle kınayan, felsefeden, kelâmdan, tefsirden, hadîsten, mezheplerden, tarikatlardan, büyük bir bilgiyle, engin bir ihatayla söz açan; İran şairlerinden ve meselâ Hayyam'dan, Senâî'den, sırası geldikçe örnekler veren ve Mevlânâ'dan başka bütün büyük tanınanları küçük bulan Şemseddin, şüphe yok ki Konya'ya geldiği zaman epeyce yaşlıydı. Mevlânâ da, elli yaşına yaklaşmış çoluk çocuk sahibi olgun bir zattı.

Mevlânâ'nın, dersi ve vaazı bırakması, hattâ şeriatın zâhiri emirlerini bile ihmal etmesi ve nihayet Şems'in, gerçekten de tahammül edilemeyecek kadar aşırı sözleri, halkı ve bilhassa hocaları, Şems'in aleyhine döndürmüştü. Konya'da barınamayacağını anlayan Şems, 1246 Şubatının on beşinci gününü asızın ortadan kayboldu.

Şems'in gidişinden sonra Mevlânâ'nın, eski haline döneceğini sananlar, aldanmışlardı. O, büsbütün halktan kesilmişti. Birkaç dosttan başka, yüzünü gören kimse yoktu. Bir müddet sonra Şems'ten bir mektup geldi ve Şam'da olduğu anlaşıldı. Onun aleyhinde bulunanlar da artık tamamıyla nadim olmuşlardı, Mevlânâ'dan bağışlanmalarını istiyorlardı. Mevlânâ, oğlu Sultan Veled'i, yirmi kişiyle Şam'a gönderip Şems'i davet etti. Bu daveti kabul eden Şems, 1247 yılı Mayısın sekizinci günü, Sultan Veled'le beraber tekrar Konya'ya geldi. Sultan Veled, Şems'in ısrarlarına rağmen o uzun yolu, yaya yürümüşü. İki deniz, gene köpürerek, coşarak kavuşmuş, kaynaşmıştı. Sema' meclisleri, taşkın şiirler inşadı, dostların davetleri, o coşkun hayat, gene başlamıştı ve nadim olanlar, gene Şems aleyhine dönmüşler, gene dedikodulara koyulmuşlardı. Şems, bu gelişinde, Mevlânâ'nın Kimya adlı evlâtlığını almış, bu güzel kızla evlenmiş ve medresenin, bir perdeyle ayrılan küçük ve mütevazı bir kısmı, yeni evlilere tahsis edilmişti. Bu sefer, Şems aleyhinde bulunanlara, esasen babasının fikirlerini benimsemiye ve babasının muhitinden ayrı yaşayıp müderrislikle meşgul olan küçük oğlu Alâeddin de karışmıştı. Arada bir, babasını ziyarete gelirken Şems'e ayrılan kısımdan geçerek onu inciten, kıskançlığını tahrik eden Alâeddin'in bu hareketinde, ihtimal Kimya'ya olan gizli bir meylinin de tesiri vardı. Nihayet bir gün Şems, bu hareketi yüzünden Alâeddin'i epeyce hırpalamıştı. Sinsice başlayan Şems aleyhtarlığı 1247 Aralıkının beşinci perşembe günü, bir faciayla sona erdi, o gün Şems, Alâeddin'in de dahil olduğu yedi kişilik bir fedailer zümresi tarafından öldürülerek cesedi, battal bir kuyuya atıldı. Konya'da, Şems makamındaki büyük sanduka, bugün, bu kuyunun üstündedir. Birkaç gün sonra olayı duyan Sultan Veled, birkaç kişiyle bir gece gidip cesedi kuyudan çıkarmış ve Mevlânâ'nın medresesinde, medreseyi yaptıran Bedreddin Gevhertaş'ın yanına gömmüştür. Sonradan Çelebilerle ait bir mektep, daha sonra da ilkokul olan bu bina, yakınlarda Konya belediyesi tarafından istimlak edilerek yola kalbedilmiş olduğundan bugün, bu mezarlardan hiçbir eser kalmamıştır.

Şems'in şehadeti, Mevlânâ'ya duyurulmamış, duyduysa bile ilk zamanlarda buna inanmamış, inanmak istememişti. Bu yüzden iki kere Şam'a gidip Şems'i aramış, üçüncü bir defa gene Şam'a, hattâ Tebriz'e gitmeye niyetlenmiş, fakat nihayet şehit olduğunu

Halk tarafından, oğlunu ayakta selâmladığı söylenen Mevlânâ'nın babası Sultan-ül-ulema Bahaeddin Veled'in aynı zamanda bir tahta oymacılığı şaheseri olan sandukası.

anlamıştı. Şems'e yanıklı ağıtlar yazan Mevlânâ, Şems'in çok sevdiği, takdir ettiği kuyumcu Konyalı Salâhaddin'i onun yerine koymuş, yanındakilere, Salâhaddin'e baş vurmalarını, onun şeyh olduğunu, Şems'i, onda bulduğunu söylemiş, kendisi de onunla hemdem olmuştu. Salâhaddin aleyhine de dedikodular olmuş, hattâ onu da öldürmek isteyenler bulunmuştu. Fakat Mevlânâ'nın babası Sultan-ül-Ulemâ'nın halifesi Seyyid Burhaneddin'in halifesi olan ihtiyar ve olgun kuyumcu, Şems gibi coşkun bir er de geldi, temkinli bir halk adamıydı. Bu yüzden ona hiçbir şey yapamadıkları gibi o, Mevlânâ'yı da temkine getirmeye muvaffak olmuştu. Mevlânâ, Salâhaddin'in kızı Fatıma'yı, oğlu Sultan Veled'e alarak manevî yakınlığı maddî yakınlıkla da kuvvetlendirmişti. Şems'in şehadetinden, Salâhaddin'in ölüm tarihine, 1258 Aralıkının yirmi dokuzuncu pazar gününe kadar süren bu devre, Mevlânâ'nın sükûn devresidir.

Salâhaddin'in vasiyetine uyan ve onu, bir gelin götürür gibi defler, neyler çaldırıp besteler okutarak, sema' ederek götürüp babası Sultan-ül-Ulemâ'nın yanına gömen Mevlânâ, ondan sonra Çelebi Hüsameddin'i hemdem edindi. Hayatındaki bu üçüncü ve son devre, onun asıl Mevlânâlık devresidir, asıl verim devresidir. Soy bakımından aslı Urumiya'lı olan ve Konya'nın Ahi-Türkü, yani Fütüvvet ehlinin en büyük şeyhi Muhammed'in oğlu bulunan Hüsameddin Hasan, Salâhaddin'den sonra Mevlânâ'yı sevenlerin muktedası olmuş ve Mevlânâ'ya Mesnevi'yi yazdırmıştır. Bağdat halifelerinden bahsettiğine göre 1253 den önce, yani daha Salâhaddin hayattayken Hüsameddin'in teşvikiyle yazılmaya başlanan Mesnevi, Mevlânâ'nın ölümüne kadar sürmüş ve Mevlânâ, ölümünden biraz evvel, altı cilde ayırdığı

Mesnevi'yi bitirmiştir.

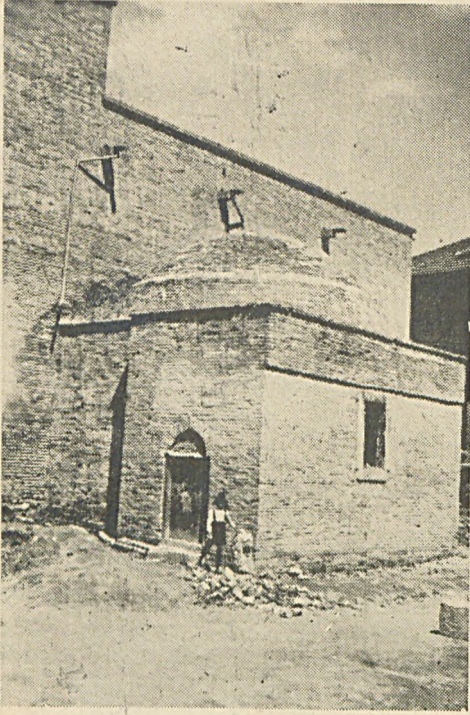
İşte böylece okuyan, eskiyi tamamıyla bilen, hayatı ve zamanını gören, geleceği duyan ve belirtene, Şems'in tesiriyle kayıtlardan kurtulan, coşup köpüren, taşıp dalgalan, Salâhaddin'in tesiriyle sükûn bulan, dinlenen ve sınırsız varlık âlemini içinde bulan ve nihayet Hüsameddin'in teşvikiyle duygusunu insanlığa yayan, neşesini ebediyete nakleden Mevlânâ, o büyük dehâ, o uçsuz bucaksız aşk ve irfan denizi, o ileri insanlık güneşi, 1273 te, artık gönüllerde kaynamıya, gönüllerde doğmaya ve gönülleri kavrayıp ısıtmıya, yakıp yandırmıya, yoğunlaşdırırmıya başlamış, fânî hayattan ebedî hayata göçmüştü.

★

Evlâdı :

Mevlânâ, Karaman'da, Semerkanlı Hâce Şerefeddin'in kızı Gevher Hatun'la evlenmiş, büyük oğlu Sultan Veled'le ortanca oğlu Muhammed Alâeddin, bu hanımdan doğmuştur. Alâeddin, babasının sağlığında, 1262 de ölmüş, dedesinin yanına gömülmüştür. Sultan Veled, kendisinden sonra, 1312 de ölmüştür. Mevlânâ adına kurulan ve ancak XV - XVI. yüzyıllarda son şeklini alan Mevlevîliğin bünyeleşmesinde Sultan Veled'in büyük bir rolü vardır.

Mevlânâ, Gevher Hatun'un ölümünden sonra Konyalı İzzeddin Ali'nin kızı Kerrâ Hatun'u almıştır. Emir Muzaffereddin Âlim Çelebi'yle Melike Hatun, bu hanımdan olmuştur. Sultan-ül-Ulemâ'nın yanında yatan ve 1293 te ölen Muhammed Şah oğlu Emir Şemseddin Yahya, şimdiye kadar bir türlü doğru olarak okunamayan kitabesinden açıkça anlaşıldığına göre Mevlânâ'nın üvey-oğludur. Böylece Kerrâ Hatun'u dul aldığı ve ilk kocası Muhammed Şah'tan

Altınpa Medresesinde Mevlânâya ait olduğu söylenen hücre

Şemseddin Yahya adlı bir oğlu olduğunu anlıyoruz.

Eserleri :

MESNEVÎ.

Mesnevi tarzında yazılan ve Mevlânâ tarafından birçok vasıflarla övüldüğü halde yazıldığı tarzdan başka bir ad vermediği bu eser, 25618 beyittir ve altı cilttir. Dünyanın hemen bütün dillerine çevrilen ve Şark-İslâm edebiyatında, üstün bir yeri bulunan Mesnevi'ye birçok şerhler de yazılmış ve bu eserden antolojiler yapılmıştır.

DİVAN-I KEBİR.

Yirmi bir bin beyti aşan gazellerle 1791 rubaiden meydana gelmiştir. Vezinlere göre alfabetik tasnife tâbi tutulmuş, bu suretle yirmi bir ayrı divandan meydana gelmiştir. Merhum Reynold A. Nicholson, Divân-ı Kebir'den 48 şiirin metnini ve tercümesini bastırmıştır (Selected poems from the Divânı Shamsı Tebrîs, Cambridge At the University Press, 1898).

Divan'dan seçilen 107 rubai, Hasan-Âli Yücel tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Mevlânâ'nın renkli bir minyatüriyle, 1932 de, Remzi Kitabevi tarafından bastırılmıştır. Âsaf Hâlet Çelebi de 276 rubaisinin tercümelerini, asıllarıyla negretmiştir (Kanaat K. 1944). Tarafımızdan yapılan 210 rubainin tercümesi, «Seçme Rubailer» adıyla 1945 te, Millî Eğitim klâsik yayınları arasında yayımlanmıştır. 1314 te 1642 rubai, Veled Çelebi tarafından toplanmış ve İst. da Ahter mat. da bastırılmışsa da bu rubailer arasında Mevlânâ'ya ait olmayanlar da vardır.

MEKTÜBÂT.

Mevlânâ'nın, toplanabilen mektuplarıdır. Bâzı yazmalarda adı «Kitâb-al-Tarassul li-l-Tavassul ilâ-l-tafaddul» dur. Dr. Feridun Nafiz Uzluk tarafından 1937 de, İst. Sebat Basimevinde, tâbiin bir ön-sözüyle bastırılmıştır.

MECÂLİS-İ SEB'A.

Mevlânâ'nın yedi vaazıdır. Metinleri ve kitapçı rahmetli Hulûsi tarafından Türkçeye

tercümeleri, 1937 de Dr. Feridun Nafiz Uzluk tarafından İst. da Bozkurt Basimevinde bastırılmışsa da tercüme, pek yanlıştır.

FÎHİ MÂ-FÎH.

Mevlânâ'nın, sözlerinin not edilmesinden meydana gelmiştir. Çok dikkatle hazırlanan ve değerli notları ihtiva eden bu eser, Üstad Firuzan-fer tarafından, 1330 şemsi hicri yılında, Tahrân Üniversitesi yayınları arasında yayınlanmıştır. Rahmetli Ahmet Avni Konuk tarafından Türkçeye çevrilmiştir ki bu nüsha, vasiyeti mucibince Konya Müzesi kütüphanesine gönderilmiştir.

Bunlardan başka, Mevlânâ'ya daha bâzı risaleler atfedilmişse de bütün bunlar uydurmadır.

II

Mevlânâ, tasavvufun «Vahdet-i Vücut - Varlık birliği» inancını temsil edenlerdendir. Bu inanca göre Tanrı, hiçbir kayıtlı kayıtlanamıyacak mutlak varlıktır. Mutlak varlığın zâtî iktizası zuhur etmektir. Bu bakımdan varlık, her an, varlık suretlerini izhar eder ve bütün kâinat, onun zuhurundan başka bir şey değildir. Hiçbir şeyin, mutlak varlıktan ayrı bir varlığı yoktur. Denizin dalgaları, nasıl denizden ayrı bir varlığa sahip değilse ve nasıl dalgaların çıkıp batması, denize bir fazlalık, bir eksiklik vermezse varlık sûretlerinin zuhuru, yahut mutlak varlıkta yok oluşu da mutlak varlığa bir fazlalık, bir eksiklik vermez ve aynı zamanda mutlak varlık, mukayyet bir surette, muayyen bir zaman ve mekân içine sığamayacağı için esasen olayların, oluşlarına göre kıyaslanmasından doğan ve var olan şeyden meydana gelen ve bu yüzden de tamamiyle zihni, mücerred ve izâfî birer mefhum olan zaman ve mekân kayıtlarıyla kayıtlanmış varlık suretlerinden hiçbirisi, onun aynı ve tümü olamaz. Zuhur âlemi, zâtî bakımından hiçbir sıfatla mukayyet olmıyan mutlak varlığın, var olan şeylerin istidadına göre aldığı sıfatlar âlemidir ve bu âlem, her an mutlak varlıktan zuhur eder ve gene mutlak varlığa döner. Böylece akan bir nehrin her an, yeniden yeniye var oluşu gibi kâinat da her an, yeniden yeniye değişip duran daimî bir oluş âleminin ibaretidir. Hattâ bu yüzden bâzı sûfilere göre âlem, zât bakımından olmamakla beraber zuhur bakımından mutlak varlıkla beraberdir ve kâinatın özü ve sonu yoktur. Gene bu yüzden ki bâzı sûfilere göre dünya, madde âlemidir, ahiret, madde şeklinde görünen ve bâzılarınca maddeyle kaim olan kuvvet âlemidir; melekler de kuvvetlerdir. Âlemdeki varlıkların her biri, mutlak varlığın bir sıfatını gösterir, insandaysa bütün sıfatlar vardır ve bu bakımdan âlem, âdetâ bir kalıptır, insansa bu kalıbın ruhu. Fakat insanların içinde tek bir insan da, kendisine nisbetle bir kalıba benziyen insanların canıdır ve bu, kendisini mutlak varlıkta yok etmiştir, onun varlığıyla var olmuştur.

Kaynağını eski Hind - İran ve Yunan felsefesinden alan, yeni Eflâtuncularla beslenen, şekillen, İsmâîlîlerle daha maddî ve hayatî bir şekle bürünen ve bütün bu gelişmeler esnasında İslâm filozoflarının, varlık birliğine inanan ve din bilgilerinde olgunlaşmış bulunan sûfilerin, felsefeyle tasavvufu yoğuran bilgilerin çeşitli tevilleriyle islâmîleşen tasavvufa, kalıplaşmış ve mistik bir felsefedir diyebiliriz. Bu inancı benimseyenin de, inancına bir hususiyet verebilmesi pek güçtür. Ancak pek büyük sûfiler,

tasavvufa meşreplerinin tesiriyle bir veçhe verebilmişler, fakat esas bakımından bir orijinalite gösterememişlerdir.

Bu başlangıçtan sonra Mevlânâ'nın tasavvufunu tahlil edebiliriz :

Mevlânâ, reel bir görüşe, tenkitçi bir zihniyete, hudutsuz bir insan sevgisine, sınırsız bir dünya ve yaşayış aşkına sahiptir. Ona göre daimî bir savaş ve daimî bir oluş sahnesi olan Kâinat, daima iyiye, güzele, gerçeğe ve hayra doğru gitmededir. Eskiler, yıpranıp yok olmadadır, yerlerine yeniler ve daha iyiler gelmektedir.

Mevlânâ'ya göre dünya, para, pul, çocuk, çocuk değildir. Terkedilmesi gereken ve kötü olan dünya, gerçekten haberdar olmayıştır. Göklerden, kuvvet âleminde madde âlemine gelen, maden, nebat ve hayvan âlemlerinden de süzülüp ananın, babanın yediği şeylerle duygu ve düşünce, akıl ve gönül olan, insan varlığına gelen ve nihayet insandan doğan varlık, yani insan, kâinatın ruhudur ve boyu, bir hamur teknesi kadardır amma arştan da üstündür, her şeyden de.

Mevlânâ'ya göre varlık birliğine ulaşmak, bu inançta gerçekleşmek, sözle olmaz ve kâinatı kendinde görmek, sûfilerin göğünde olduğu gibi yokluk adına sonsuz bir benliğe bürünmek değildir; ferdiyetten ve fertçilikten geçmek, bütün kâinata yayılmaktır. Bu bakımdan da irade ve ihtiyarı reddeden, insandaki cüz'î iradeyi, küllî iradenin bir zuhurundan ibaret gören sûfilerden, yahut iradeyi tamamiyle yok bilen, yahut da insanda, mutlak bir irade ve ihtiyar kabul eden mezheplerden tamamiyle ayrılır. Ona göre eli titriyen bir adamın hareketiyle yazı yazan bir adamın hareketi, tamamiyle ayırdır. Bütün mânasıyla ferdiyetinden geçmiyenlerin irade ve ihtiyarı reddedilmişler, yalandır, kendilerini aldatmadır. Fakat ferdiyetinden geçen kişinin her hareketi, tümün hareketi demektir, onun işi, gereken işi; bu bakımdan onun irade ve ihtiyarı, kendinin değil, tümündür, topluluğundur. Bu inancın mantıkî son ucu olarak da o, dünyayı bir sebepler âlemi olarak mütalâa eder ve çalışıp kazanmayı, esaslı bir vazife bilir, Tanrıya dayanıp güvenmeyi bambaşka bir şekilde görür ve dayanacaksa der, çalışma hususunda dayan; kazan da sonra dayanca, güvence sarıl ve bütün bu telâkkilerin sonunda da haklı tekit, onca kadere karışmak değildir, bir ödevdir ve mesuliyet, zahiri bir şey değildir, gerçek bir esastır.

Şu pek kısa izahtan da derhal anlaşılabilir ki Mevlânâ'nın tasavvufu, mistik, kalıplaşmış uhrevî ve zihni, rüyalara, hulyalara dayanan bir tasavvuf değil, reel, amelî ve insanî bir tasavvuftur ve o, tasavvufa bu kadar ayrı bir veçhe vermeye muktedir olmuş büyük bir mütefekkindir.

Mevlânâ, inancını, hayatıyla de başa baş yürütmüştür. Oğlu Emîr Âlim'e bir gün, Kul hüvallah'ı okutmuş, mânasını vermiş ve görüyorsun ya demiştir, o, ne doğmuştur, ne doğurur. Ne anası var, ne babası. Şu halde soyla sople övünülemez. Bir gün, kızını, hizmetçisini paylarken gören Mevlânâ, ister misin demiştir, fetva vereyim, bütün âlemde ne kul vardır, ne cariyeye; hepimiz kardeşiz. Başına toplananlar arasında büyük rütbeliler azdır ve onun asıl sevdikleri ve asıl onu sevenler, hekimler, ressamlar, müzisyenler, mimarlar, dokumacılar, pamukçular, tabaklar, berberler, mimarlar, taşçılar, marangozlar, terziler, kasaplar, esnaf ve halk-

tır. Başına toplananların, halk tabakasından olduğunu, kötü kişiler bulunduğunu şikâyet ederek söyliyken Muineddin Pervâne'ye, onlar, benden iyi olsalardı, ben onlara mürit olurum demiş, bir gün de Mevlânâ'nın adamlarını öldürmeli de onu, aralarından çıkarmalı dediğini duyan Sâhib Fahreddin'e giyaben, güçleri yeterse yapsınlar bakalım sözünü söylemişti.

Mevlânâ, kendisini sevenlere, mutlaka bir işle uğraşmalarını tavsiye eder, bu yolu tutmayan, bir pula değmez derdi ve kendisi de, verdiği fetvalara karşılık cüz'i bir para alır, onunla geçinir, zamane şeyhleri gibi büyükleri ziyaret etmez, meselâ İbn-i Arabî'nin oğulluğu ve tarikatinin mümessili Sadreddin gibi saray yavrusu konakta oturmaz, köleler, cariyeler, hadımağaları ve perdeciler kullanmaz, hem evi, hem medresesi, hem de âşıklar kâbesi olan bir göz yerde otururdu ve öldüğü zaman da borçlu ölmüştü.

Bir gün beyler, kendisini ziyarete gelmişler, biraz fazla oturmuşlardı. Kalkıp gittikleri zaman Mevlânâ, dua etmeli demişti, beyler, halkın ve kendilerinin işleriyle uğraşsınlar da bize zahmet vermesinler. Bir gün de Sultan İzzeddin, emirlerle beraber Mevlânâ'yı ziyarete gelmişti, kapıyı açtırmamıştı Mevlânâ. Gene bir başka gün, zamanın âdetine uyup ziyaretine gelen, fakat yüz bulamayan padişah, kalkarken gene zamanın âdetince Mevlânâ'dan öğüt istemişti de Mevlânâ, «ne diyeyim sana demişti, çoban ol demişler, kurt oluyorsun. Bekçilik et demişler, hırsızlığa kalkıyorsun. Rahman, seni padişah yapmış, sen şeytana uyuyorsun» ve bu sözler, padişahı ağlatmıştı. Zaten Mevlânâ'ya göre padişahlık, beylik, ölümdü, halkın sırtına binmekti. O, kul ol da diyordu, yeryüzünde at gibi hür yürü, cenaze gibi halkın sırtına binme. Fakat onları şiddetle tenkit eden büyük mütefekkir, aynı zamanda mesuliyeti bir taraflı görmüyor, sürünün çobanı diyordu, sürüye lâyık olan kişidir.

Mevlânâ'da sonsuz bir halk sevgisi vardı. Moğol akınını, yeni bir oluş sayan ve bundan sosyal sonuçlar bekliyen Mevlânâ, Moğol kumandanı Baycu'nun Konya ovasına gelişi üzerine halkın müracaatına karşı evini barkını, çoluğunu çocuğunu bırakmış; Baycu'nun otağının tam ötesindeki tepede sabahlamıştı. Hattâ bu sevginin, bazan marazı, fakat çok içli tezahürleri bile oluyordu. Ilıcada, halkın çekilip gitmesi üzerine cüzamlılar havuza girmişlerdi. Bu sırada Mevlânâ gelince, cüzamlıları menetmek istemişler, fakat o, mâni olmuş, havuza girip yanlarına gitmiş, üstlerinden akan suları avuçlarıyla kendi üstüne dökerek onları ağlatmış, Bedreddin Yahya'ya da :

Halka, Tanrıdan rahmet âyeti olarak geldin, Zaten hangi güzellik var ki senin şarında değil ?

beytini söylemişti.

Fuhuşla geçinen kadınları bile hoş gören, siz olmasaydınız namusluların namusu nereden belli olacaktı ? Ne yaman erlersiniz siz, siz olmasanız erlerin şehvet ateşini kimler söndürecek diyen, hattâ onların secdesine secdeyle mukabelede bulunan, insan, maksadına göre ölçülür; doğan, leş avladiktan sonra neye yarar ve sebzeyi sapıyla tartarlar diye kötülerini de iyileştirmeye uğraşan Mevlânâ'ya göre fikir, hayra yaradıkça ve insanlara faydalı oldukça değerlidir. Eşegindeki hurcun bir gözüne buğday, öbürüne kum dolduran bedeviye, buğdayın yarısını öbür göze koysaydın da hayvanın yükü hafifleseydi, sen de gideceğin yere daha çabuk gitseydin diyen filozof, doğru bir fikir yü-

In bül-aceb k'ender hâzan şod âftâb ender-hamel

Hûnem be cûş âmed kûnûn der hûn-ı hod raks-ül cemel

Pek acayip bir şey bu :

Güz mevsiminde olduğumuz halde

birdenbire güneş hamel burcuna girdi baktım.

Baktım, birdenbire ilkbahar oldu.

Birdenbire kaynadı kanım.

Neredeyse hani

bulanıp kanıma

bir deve gibi köpürecek,

bir deve gibi oynamaya başlayacağım.

Bir uzaklaşıp bir yaklaşması kan dalgalarımın.

Kendinden geçmiş insanla dolu bir ova.

Ölümsüz, gözle görülmez bir işret âlemi.

Baktım birdenbire canlandı ölü.

İhtiyarlar baktım genç oluverdi.

Baktım bakırlar kesildi safi altın.

Daha iyisi geldi yerine,

daha güzel geldi baktım

şehrimizden ayrılanın.

İşret, zevk ve safa sarmış şehrimizi.

Elinde bir kadeh var her sarhoşun.

Kimi kâm almış, rahat ve âsude.

İşrete doğru koşmakta kimi.

Gürül gürül süt ırmağı bir yanda,

bir yanda gürül gürül bal nehri.

Pek acayip bir şey bu :

Bir şehirde padişah bir tane olurdu,

gökyüzünde ay bir tane.

Bu şehir padişahlarla dolu,

gökyüzü aylarla, zuhallerle.

Sen haydi koş var git hekimlere,

orda işiniz yok de sizin,

orada ne dermansızlık, ne dert var de,

orada ne gam, ne kasavet var de.

Orda ne kadı, ne vali.

Ne bey, ne beyin muhtesibi.

Dâvalar, düşmanlıklar, kavgalar zaten

denizlerin üzerinde hiçbir zaman yürüyemedi.

Yenileştiren :

A. KADİR

rütmüştür; fakat kendisi, açtır, çıplaktır; düşüncesini amelî sahaya koyamamıştır ve bedevi, bu filozofa, senin fikrin der, kendine bile fayda vermiyor, uzaklaş benden, bırak, ben gene hurcun bir gözüne buğday koyayım, öbürüne kum. Ve Mevlânâ, dünyanın iyileşmesini metafizik kudretten, tesadüften ve talihten beklemez, insandan, insan enerjisinden bekler. Eserinde bekâr odala-

rını, mütereddi zevki ve bu zevkin sığınağı olan tekkeleri, dükkân açmış tacirlere benzettiği şeyhleri, zulmü, tecavüzü şiddetle kınar Sabrı, çalışmayı, iyiliği över, cehennem gibi, fakat bir anda denizleri kurutup gene bir anda bir dalgada, bir deniz meydana çıkaracak, gökleri bir mendil gibi elinde dürüp güneşi bir kandil gibi gök kubbe-ye asacak, timsah yüreğiyle arslan gibi sa-

Konya Mevlânâ Müzesinde yatan Mevlevî uluları ve Mevlânânın yakın akrabaları

vaşacak, hattâ ortada kimse kalmasa kendi kendisiyle cenk edecek, fakat sonunda gönül perdelerini sıyrıp gökleri yere indirecek, halkın üstüne inciler serpecek bir sevgili ister; fakat onca metafizik bir olay olan keramet, ancak gönüllere akseden ışıktır. Yoksa meselâ bir anda Kâbe'ye gitmenin hiçbir değeri yoktur, çünkü sam yeli de gider ve iki âlemde de olgun kişiyi tanımaktan, görmekten başka ne bir keramet vardır, ne olmuştur, ne de olacaktır.

Bütün bu fikriyatın neticesinde Mevlânâ'ya göre din, bir gaye değil, insanlık için, uzlaşma için, hattâ maddî ve manevî kayıtlardan kurtulma için bir vasıta, bir yoldur ve bu bakımdan dinlerdeki ayrılıklar, ancak gidiş yolundadır ve törenler, ancak düzeni sağlamaya yarar. Gününü, Selçuk padişahlarını övmekle geçiren şair Kaanî, bir gün Hakîm Senâ'nın müslüman olmadığını söyleyince Mevlânâ, Müslüman, sana ve senin gibilere derler. Müslümanlığın yeri mi? O, iki âlemden de kurtulmuştu, hürdü. Müslümanlık, onun mertebesini görseydi bakarken başından külâhı düşerdi demişti.

İstanbul civarındaki bir papaz, onun dostuydu ve Konya'daki Eflâtun manastırı-

nın rahibiyle pek sevişirdi, Rumca şiirleri de olan Mevlânâ'nın, oraya gidip birkaç gece kaldığı da olurdu. Yolda rastladığı bir rahiple karşılıklı secdeleşmişler, meyhanedeki Ermeni delikanlılarıyla aynı tarzda birbirlerine secde etmişlerdi. Onun birçok Rum müridi vardı ve cenaze törenine her din erbabı, candan gelen bir istekle, içten gelen bir acıyla katılmıştı. Bu örnekleri, yazımızın hududunu aşmamak için kesmek zorundayız. Ancak, insana secde etmeyi teşrî eden, mezhepler şöyle dursun, dinlerin üstüne çıkan Mevlânâ'nın, Müslümanlıkta âdeta bir reform yaptığını mutlaka kaydetmeliyiz. Tek kadınla evlenen Mevlânâ, kadını, yaratılmış değil, yaratan sayar ve «Fîhi mâ-fih» inde, kadının örtünmesinin, gizlenmesinin aleyhinde bulunurken bütün eserlerinde ve ömrü boyunca, hayatında insanlığı yaymak, insanları iyileştirmek, inceltmek ve güzelleştirmek için, din bilginlerinin rağmına aşkı, müziği ve rakısı bir ibadet olarak kabul eder. Onun çevresinde toplananlar da din ve ırk farkı gözetmeden, bütün insanları sevmişler, bütün insanları bir görmüşler ve onun gibi daima taassupla, gerilikle ve ferdiyetçilikle savaşımlardır. Bu bakımdan :

**Bugün Ahmed benim;
Ama dünkü Ahmed değil.
Bugün anka benim;
Ama yemle beslenen kuşcağız değil.**

**Ben hâcetler kıblesiyim,
Gönlün kıblesiyim ben.
Ben cuma mescidi değilim,
İnsanlık mescidiyim ben.**

**Ben sâf aynayım,
Sırım dökülmemiş, paslanmamışım.
Ben kin dolu bir gönül değilim,
Turu Sînâ'nın gönlüyüm ben.**

**Gönlü sâf süfiyim ben;
Benim tekkem âlem,
Medresem dünya benim,
Değilim abalı sûfilerden.**

diyen Mevlânâ'yı, geri fikirlilerin tutmasına imkân yoktur. Eğer onlar, büyük mütefekkir ve hür insan Mevlânâ'yı, gece kaim, gündüz saim, kerametler gösteren, uçan ve göçen bir velî sanıyorlar da bu yüzden ona sarılıyorlarsa bu da okur-yazar olmadıklarındandır, bu da bilgisizliklerindendir ancak.